

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 1). С. 54-58.

УДК 347.922

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВЧЕНЬ ПРО ПОЗОВ ТА ПРАВО НА ПОЗОВ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Колядіна Н. Г.

*Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

У статті йде мова про історичні етапи розвитку правових вчень щодо визначення поняття позову та права на позов. Аналізуються доктринальні погляди дореволюційних, радянських та сучасних українських вчених-правознавців, виділяються характерні риси історичних етапів розвитку правової доктрини, робляться висновки про виникнення і розвиток інституту цивільного позову як засобу захисту прав та інтересів громадян.

Ключові слова: позов, право на позов, звернення до суду з позовом, пред'явлення позову.

Значення дослідження поняття позову і поняття права на позов полягає, насамперед, у тому, що з їх допомогою визначається доступність судового захисту порушених цивільних прав. Право громадян на захист прав і свобод від порушень і протиправних посягань (ст. 55 Конституції України) у цивільному судочинстві у справах позовного провадження трансформовано у право на позов. Базові дослідження, проведені стосовно права на позов, були зроблені ще у дореволюційні часи засновником Харківської наукової школи правознавців професором В. М. Гордоном у 1906 та 1913 роках у роботах «Право на иск», «Отсутствие права на иск» та радянським вченим професором М. А. Гурвичем у монографіях «Право на иск» (1949) «Учение об иске» (1978), а потім продовжені у радянські часи вченими А. А. Добровольським у 1965 році у роботі «Исковая форма защиты права», А. Н. Кожухарем у 1989 році у роботі «Право на судебную защиту в исковом производстве», Е. А. Крашенинниковим у 1985 році в роботах «К теории права на иск» та «О праве на предъявление иска». Зрозумілим є факт, що вказані наукові праці є недостатніми та не відповідають реаліям часу, а тому потребують перегляду.

Серед дисертаційних робіт радянських вчених-провідних спеціалістів з проблематики напрямку дослідження, перш за все, слід виділити докторську дисертацію Г. Л. Осокіної «Проблемы иска и права на иск» та кандидатські дисертації В. В. Макарова «Теория иска в гражданском процессуальном праве России и Германии» та В. О. Аболонина «Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии». У вітчизняній ж доктрині цивільного процесу безпосередньо проблематиці реалізації права на позов в роботах українських науковців присвячені лише окремі розділи навчальних посібників з цивільного процесуального права, на дисертаційному та монографічному рівнях не проводився ж взагалі.

Мета статті полягає у дослідженні перших етапів розвитку (дореволюційного та радянського) доктринальних поглядів вітчизняних вчених-правознавців щодо визначення поняття позову та права на позов, аналізуються історичні етапи виникнення і розвитку інституту цивільного позову як засобу захисту прав та інтересів громадян.

Викладення основного матеріалу. Позов як засіб захисту порушеного або оспорюваного права є унікальним інститутом судочинства і визначає основи і конструкцію цивільного процесу. У контексті нашого дослідження інституту позову та права на нього інтересують нас як універсальні процесуальні засоби захисту, бо через ці правові інститути має місце судове провадження та здійснюється захист суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів. Протягом часу становлення науки українського цивільного процесуального права серед вчених-правознавців велися жваві дискусії з приводу того, що розуміти під позовом та правом на нього, як правильно визначити їхню структуру, підстави та інші характерні ознаки.

1. Дореволюційний етап. Характерною рисою цивільного процесу дореволюційного періоду є досить обмежена кількість досліджень цього правового явища. Одне з першоджерел дореволюційного цивільного процесу – Статут цивільного судочинства 1864 р. у § 1, §11, § 14 ст. 1; § 4 ст. 42; § 7 п. 3 ст. 54; ст. 258, §§ 7 – 11 ст. 495 використовував терміни «позов», «позовне прохання», «предмет позову», «підстава позову», «ціна позову». [1, с. 1, 4, 5, 6, 42, 124, 238 – 242, 638 – 640]. Однак у підручниках з цивільного процесу цього періоду поняття позову, як правило, не давалося. Так, у одному з найстарших підручників – Курсі цивільного процесу К. Малишева, виданого в 1879 р., термін «позов» вживається в якості частини предмета процесу, поряд із захистом та доказами, а в деяких випадках ототожнювався з позовною вимогою. Згідно з роботами К.К Малишева, позов є вимогою про визнання і примусове задоволення права за допомогою суду або ж про знищення існуючого стану, що суперечить праву [2, с. 128 – 132, 262 – 263].

У більш пізніх роботах вже формулюється поняття позову та права на позов. Так, Є. А. Нефедьев вважає, що позов – це скарга, принесена суду, в якій позивач позначає фактичні і юридичні підстави свого права і виводить звідси вимогу до супротивника, формулюючи їх у вигляді прохання, зверненого до суду. При цьому автор виділив зовнішню (формальну) і внутрішню (матеріальну) сторону позову. Формальну сторону він визначив як діяльність позивача, яка змушує суд до процесуальної діяльності та приводить до переконання судового органу в правильності позовної вимоги. Внутрішню ж сторону позову становила, на його думку, вимога позивача, і прагнення до її здійснення [3, с. 149]. Автор вважав, що позов може бути пред'явлений тільки в тому випадку, якщо у позивача є вимоги до супротивника, коли виникає спір про право. І. М. Енгельман називав позовом «клопотання зацікавленої особи перед державою в особі суду про видачу на підставі всебічного розгляду справи судового рішення, що має законну силу» [4, с. 233]. Т. М. Яблочков визначав позов як «процесуальний акт, що виражає собою вступ до процесу особи, яка претендує на охорону або здійснення свого права» [5, с. 91].

У подальшому проблема позову та права на позов досліджувалася В. М. Гордоном, А. М. Гольмстенем, Є. В. Васьковським. Так, В. М. Гордон під позовом розумів клопотання однієї особи перед державою в особі суду про прийняття судового рішення

ня. [6, с. 4 – 5]. А. Х. Гольмстен характеризує позов як звернення особи до суду з проханням про визнання чи невизнання цивільного права або прав. У першому випадку – зважаючи на їх заперечення, у другому – зважаючи на їх затвердження за собою супротивною стороною. [7, с. 136].

Є. В. Васьковський визначав позов у формальному і матеріальному сенсах, тобто як позовне прохання та позовну вимогу. Об'єднання цих двох моментів позову давало поняття позову в процесуальному сенсі, який представляє собою вимогу у формі позовної вимоги (позову в формальному сенсі), про винесення судом певного рішення [8, с. 592]. Разом з тим Є. В. Васьковський вказував, що позов одночасно вивчається в цивільному праві, представляючи собою вимогу, засновану на цивільному праві, яка отримує примусове здійснення за допомогою суду.

Таким чином, більшість дореволюційних процесуалістів визначало позов **як вимогу позивача до суду**. Матеріальна сторона позову, як правило, не виділялася, а якщо і виділялася, то опосередковано, в рамках вчення про право на позов.

2. Радянський етап. У 20-х роках ХХ сторіччя в науці цивільного процесуального права дослідження позову та права на позов продовжилися та значно збільшилися. Більшість авторів визначилося в тій чи іншій мірі на користь існування позову та права на позов в матеріальному сенсі (або матеріальної сторони позову). Деякі процесуалісти бачили його тільки в якості підстави позову про присудження (М. А. Гурвич), інші вважали, що будь-який позов у процесуальному розумінні спирається на позов в матеріальних сенсі (А. Ф. Клейнман, А. А. Добровольський, І. А. Жеруоліс, Д. М. Чечот). При цьому також одностайною була думка, що позов у процесуальному сенсі адресований суду, а в матеріальному – відповідачеві.

Перейдемо тепер до більш докладного аналізу поглядів радянських процесуалістів стосовно цієї теми. Так, у підручнику з цивільного процесу, виданому в 1928 р., А. Г. Гойхбарг визначає позов як вимогу, здійснення або визнання якої вимагає позивач у своєму зверненні до суду. Позовом в законі, як зазначає автор, називається і сама позовна заява (усне або письмове звернення) [9, с. 149]. М. А. Гурвич справедливо, на нашу думку, стверджував, що позов у матеріальному значенні пов'язаний тільки з позовом про присудження; інші види позовів (про визнання та перетворювальні) представляють собою виключно процесуальні інститути, які не мають безпосередньої підстави в приватному праві [10]. Доведенню цієї точки зору присвячена практично вся його фундаментальна робота «Право на позов».

Однак, аналізуючи його більш пізні роботи та запропоновані дефініції, не можна однозначно вважати, що він не включав вимогу позивача до відповідача в загальне поняття позову, стосовно всіх його видів. Так, в роботі «Вчення про позов» на стор.5 він писав, що позов у процесуальному значенні являє собою звернення до суду з вимогою про захист порушеного або оскарженого суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу. Під суб'єктивним правом тут розуміються права, що впливають із цивільних, сімейно-шлюбних, трудових і радгоспних правовідносин. На сторінках тієї ж роботи автор давав й інше визначення позову: звернена до суду першої інстанції вимога про захист судом цивільного права або охоронюваного законом інтересу одним із встановлених законом способів на підставі зазначених у заяві фактів, з якими позивач пов'язує своє право вимоги до відповідача.

Інший радянський вчений В. П. Чапурский також говорить про позов у матеріальному і процесуальному значеннях, причому позов у матеріальному сенсі є складовою частиною суб'єктивного цивільного права. У цьому сенсі позов є інститутом матеріального права, за нормами якого визначаються умови та порядок його виникнення та здійснення. На думку вченого, до інститутів процесуального права може бути віднесений лише позов, який розуміється як засіб захисту права (позов у процесуальному значенні) [11, с. 159]. Як одночасне звернення позивача до суду та відповідача сприймали позов А. Ф. Клейнман і А. А. Добровольський. А. Ф. Клейнман зазначав, що позов являє собою єдине поняття, але він має дві сторони. Вимога до суду про захист права складає процесуальну сторону позову, пов'язану з вимогою позивача до відповідача, яка має матеріально-правове значення [12, с. 147; 13, с. 42]. При цьому А. Ф. Клейнман критикував ставлення В. П. Чапурского щодо його визначення позову в матеріальному сенсі як суб'єктивного права, про яке ми писали вище.

А. А. Добровольський формулював свою позицію таким чином, що процесуальна сторона позову – це вимога до суду про розгляд та вирішення спору про право з дотриманням всіх процесуальних гарантій для сторін, встановлених законом. Матеріально-правова сторона – це вимога до відповідача про вчинення певних дій на користь позивача або про утримання від дій, що перешкоджають, заважають позивачу нормально здійснювати своє право. В іншій роботі А. А. Добровольський називав позовом пред'явлену до суду для розгляду і вирішення в певному процесуальному порядку матеріально-правова вимога однієї особи до іншої, що впливає з спірних матеріально-правових відношень, заснованих на певних юридичних фактах. При цьому А. А. Добровольський вказував, що не можна змішувати вимогу і позов у матеріальному сенсі. Останній виникає лише тоді, коли є передумови права на пред'явлення позову; а до цього він існує у формі лише вимоги.

Виключно як до інституту процесуального права до позову формально підходив інший радянський вчений – К. С. Юдельсон. Позовом він іменував звернення юридично заінтересованої особи до суду з вимогою про розгляд і вирішення матеріально-правового спору позивача з відповідачем шляхом визнання наявності (відсутності) між ними правовідносин чи примусу відповідача до виконання належних йому обов'язків, або припинення (зміни) правовідносин сторін з метою захисту прав та інтересів позивача. Позов в матеріальному сенсі К. С. Юдельсон вважав інститутом цивільного права, а тому вважав неправильним ставити на один рівень вимогу позивача до суду про правосуддя і передбачувану, з точки зору її обґрунтованості, вимогу до відповідача [14, с. 199 – 200]. Однак К. С. Юдельсон у своїй роботі зовсім не висловлювався на користь того, що в процесі позивач не адресує свою вимогу відповідачу, навпаки, він підкреслював, що вимога до суду і до відповідача співвідносяться як форма і зміст, і що позов є процесуальною формою матеріально-правової вимоги позивача до відповідача.

Висновки. На підставі проаналізованих доктринальних поглядів можна зробити висновок про віднесення визначення поняття позову та права на позов за наступними критеріями: з якої позиції – *матеріально-правової або процесуальної* – розглядається позов, в якому співвідношенні знаходиться в позові матеріальне і процесуальне.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є дослідження наступного етапу розвитку правових вчень щодо визначення поняття позову та права на позов, а саме – на сучасному етапі, базуючись на наукових розробках українських вчених-процесуалістів, які планується зробити у наступних наукових статтях.

Список літератури:

1. Устав гражданского судопроизводства с объяснениями по решениям Гражданского Кассационного департамента и Общих Собраний : его с Уголовными I и II Департаментами правительствующего Сената / [Составитель А.Боровиковский. Изд-е 5-е (исправл. и доп.)]. – Санкт-Петербург : Рута, 1903. – 792 с.
2. Курс гражданского производства. Сочинение Крониды Малышева. – Санкт-Петербург : Типография Стасюлевича, 1879. – Т. 3. – 480 с.
3. Учебник русского гражданского судопроизводства / [Нефедьев Е.А.]. – М. : Типография Имперского Московского ун-та, 1905. – Выпуск II. – 283 с.
4. Энгельман И.М. Курс русского гражданского судопроизводства / И.М. Энгельман. – [2-е изд]. – М. : Наука, 1912. – 338 с.
5. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства / Т.М. Яблочков. – [3-е изд]. – М. : Наука, 1912. – 461 с.
6. Гордон В.М. Иски о признании / В.М. Гордон. – Ярославль : Типография Губернского правления, 1906. – 157 с.
7. Учебник русского гражданского судопроизводства А.Х. Гольмстена / [Под ред.: Попова Ю.А., Треушников М.К. Изд-е 3-е перераб.]. – Санкт-Петербург : Типография Стасюлевича, 1907. – 534 с.
8. Васильковский Е.В. Курс гражданского процесса / Е.В. Васильковский. – М. : Изд-во Бр. Башмаковых, 1913. – 612 с.
9. Гойхбарг А.Г. Курс гражданского процесса / А.Г. Гойхбарг. – М. : Госюриздат, 1928. – 290 с.
10. Гурвич М.А. Право на иск / М.А. Гурвич. – М., 1949. – 152 с.
11. Гражданский процесс / [под ред. Абрамова С.М.]. – М. : Госюриздат, 1948. – 359 с.
12. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс / А.Ф. Клейнман. – М. : Госюриздат, 1954. – 437 с.
13. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права / А.А. Добровольский. – М. : Госюриздат, 1965. – 74 с.
14. Юдельсон К.С. Советский гражданский процесс / К.С. Юдельсон. – М. : Госюриздат, 1956. – 400 с.

Колядина Н. Г. Исторические этапы развития учений об иске и праве на иск на территории современной Украины / Н. Г. Колядина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). – № 2-1. – Ч. 1. – С. 54-58.

В статье идет речь об исторических этапах развития правовых учений относительно определения понятия иска и права на иск. Анализируются доктринальные взгляды дореволюционных, советских и современных украинских ученых-правоведов, выделяются характерные черты исторических этапов развития правовой доктрины, делаются выводы о возникновении и развитии института гражданского иска как средства защиты прав и интересов граждан.

Ключевые слова: иск, право на иск, обращение в суд с иском, предъявление иска.

THE HISTORICAL STAGES OF DEVELOPMENT OF THE TEACHINGS ABOUT THE CLAIM AND THE RIGHT OF ACTION ON THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE

*Koliadina N. H.
National University «Odessa Law Academy», Odessa, Ukraine*

The article deals with the historical stages of legal doctrines concerning the definition of claim and right of action. Analyzes the doctrinal views of pre-revolutionary, Soviet and Ukrainian contemporary jurists, distinguished features historical stages in the development of legal doctrine, conclusions about the origin and development of the institute civil action as a means of protecting the rights and interests of citizens.

The purpose of the article is to study the first stages of development doctrinal beliefs domestic jurists regarding the definition of claim and right of action, analyzes the historical stages of the emergence and

development of the institute civil action as a means of protecting the rights and interests of citizens. Action as a remedy violated or disputed rights is a unique institution of justice and defines the framework and design of civil process. In the context of research institutions and the right to claim it interested as universal procedural remedies, because through these legal institutions is a litigation and are protected subjective rights and legal interests. During the development of science Ukrainian civil procedural law among the jurists were lively discussions about what is meant by the claim and rights to it, how to determine their structure, grounds, and other characteristics. The article is based on the analyzed doctrinal beliefs can conclude that attributing the definition of the claim and right of action on the following criteria: from which position – substantive or procedural – is considered an action in which the claim ratio is substantive and procedural.

Key words: the claim, the right of action, the appeal to the court, filing a claim.

Spisok literaturi:

1. Ustav grazhdanskogo sudoproizvodstva s ob'yasneniyami po resheniyam Grazhdanskogo Kassatsionnogo departamenta i Obschih Sobraniy : ego s Ugolovnyimi I i II Departamentami pravitelstvuyushego Senata / [Sostavitel A.Borovikovskiy. Izd-e 5-e (ispravl. i dop.)]. – Sankt-Peterburg : Ruta, 1903. – 792 s.
2. Kurs grazhdanskogo proizvodstva. Sochinenie Kronida Malyisheva. – Sankt-Peterburg : Tipografiya Stasyulevicha, 1879. – T. 3. – 480 s.
3. Uchebnik russkogo grazhdanskogo sudoproizvodstva / [Nefedev E.A.]. – M. : Tipografiya Imperskogo Moskovskogo un-ta, 1905. – Vyipusk II. – 283 s.
4. Engelman I.M. Kurs russkogo grazhdanskogo sudoproizvodstvam / I.M. Engelman. – [2-e izd]. – M. : Nauka, 1912. – 338 s.
5. Yablochkov T.M. Uchebnik russkogo grazhdanskogo sudoproizvodstva / T.M. Yablochkov. – [3-e izd]. – M. : Nauka, 1912. – 461 s.
6. Gordon V.M. Iski o priznanii / V.M. Gordon. – Yaroslavl : Tipografiya Gubernskogo pravleniya, 1906. – 157 s.
7. Uchebnik russkogo grazhdanskogo sudoproizvodstva A.H. Golmstena / [Pod red.: Popova Yu.A., Treushnikov M.K. Izd-e 3-e pererab]. – Sankt-Peterburg : Tipografiya Stasyulevicha, 1907. – 534 s.
8. Vaskovskiy E.V. Kurs grazhdanskogo protsessa / E.V. Vaskovskiy. – M. : Izd-vo Br. Bashmakovyih, 1913. – 612 s.
9. Goyhbarg A.G. Kurs grazhdanskogo protsessa / A.G. Goyhbarg. – M. : Gosyurizdat., 1928. – 290 s.
10. Gurvich M.A. Pravo na isk / M.A. Gurvich. – M., 1949. – 152 c.
11. Grazhdanskiy protsess / [pod red. Abramova S.M.]. – M. : Gosyurizdat, 1948. – 359 s.
12. Kleyman A.F. Sovetskiy grazhdanskiy protsess / A.F. Kleyman. – M. : Gosyurizdat, 1954. – 437 s.
13. Dobrovolskiy A.A. Iskovaya forma zaschityi prava» / A.A. Dobrovolskiy. – M. : Gosyurizdat, 1965. – 74 s.
14. Yudelson K.S. Sovetskiy grazhdanskiy protsess / K.S. Yudelson. – M. : Gosyurizdat, 1956. – 400 s.